

УДК 349.6 (477)

В. В. Шеховцов*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри екологічного права**Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого*

СУЧАСНИЙ КОНЦЕПТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В ФАУНІСТИЧНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Постановка проблеми. Інститут права власності є однією з конститутивних правових конструкцій. Його становлення супроводжувалося зміною ставлення наукового світу до його сутності, динамічними процесами у розвитку відносин власності, що мало свій вплив і на розвиток законодавства.

Моделі й концепти, запропоновані юридичною спільнотою впроваджувалися у різноманітні правові системи та галузі, в тому числі екологічного права. Досліджуючи реалізацію концепту права власності в екологічних правовідносинах, шляхи імплементації цих положень до Конституції України, основних законів цієї галузі, можна вести мову про існування системного підходу законодавця до закріплення інститутів права власності на різних рівнях.

Конституція України визначає як загальні положення права власності (ст. 41), так і спеціальні – еколого-правові (ст. ст. 13, 14), які є базисом розвитку правовідносин та визначають тенденції їх структурування. Закони України розвивають положення Конституції й формують концептуальні засади права власності на природні ресурси та об'єкти тваринного світу, зокрема.

Водночас, у формуванні фауністичного законодавства як особливій системи нормативно-правових актів, спрямованих на раціональне використання, охорону й відтворення тваринного світу, важливе значення відіграють як екологічні, так і економічні принципи. Розвиток відносин власності на об'єкти тваринного світу має безпосередній вплив як на створення пріоритетів у становленні екологічної політики держави, так і на співіснування екологічних і економічних інтересів у суспільстві.

Крім того, варто говорити й про те, що об'єкти тваринного світу знаходяться на межі приватно- та публічно-правових засад розвитку відносин власності, що, безсумнівно, ускладнює формування моделі права власності на них. Разом із цим, сучасний стан розвитку еколого-правової науки дозволяє віднаходити та проектувати шляхи реалізації концепту права власності в фауністичному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над формуванням доктрини права власності як на природні ресурси в цілому, так і на об'єкти тва-

ринного світу працювали такі українські й іноземні наковці як А. П. Гетьман, В. К. Попов, С. В. Разметаєв, В. І. Андрейцев, І. І. Каракаш, В. А. Зуєв, І. М. Перчеклій, В. І. Семчик, Д. М. Генкін, Р. С. Колбасов, Ю. А. Перчіхін, М. Б. Єгорова та інші. Однак, більшість робіт стосувалися або ж більш загальної проблематики права власності на природні ресурси (наприклад, дисертація І. І. Перчеклій «Право власності Українського народу на природні ресурси: еколого-правові засади»), або ж розглядалися з використанням інших способів дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідження проблематики права власності на об'єкти тваринного світу, з'ясування його структури та порядок взаємодії екологічних та цивільно-правових норм при його формуванні.

Виклад основного матеріалу. Фауністичне законодавство становить особливу систему нормативно-правових актів, спрямованих на раціональне використання, охорону й відтворення тваринного світу. Його структура ускладнена тим, що хоча воно й направлене на регулювання природоресурсних відносин, проте його становлення, в тому числі формування інституту права власності на тваринний світ обумовлювалося безпосереднім впливом цивільно-правових підходів.

Так, досить усталеною є думка про те, що об'єктам тваринного світу притаманні певні юридичні ознаки, які дозволяють відрізнити їх від інших об'єктів власності чи користування. «До представників тваринного світу, що охороняються законодавством про тваринний світ, належать лише живі дикі тварини. Відносини в галузі охорони і використання сільськогосподарських, свійських та інших тварин для господарських, наукових, естетичних цілей регулюються не екологічним, а цивільним, аграрним чи іншим законодавством України» [3, с. 308].

Разом із цим, міжгалузевий підхід, притаманний регулюванню правовідносин, які формуються навколо об'єктів тваринного світу, значимо впливає на реалізацію права власності окремими суб'єктами. У свою чергу така ситуація вимагає дотримання збалансованості публічно- та приватноправових інтересів у екологічних правовідносинах. Такого балансу важливо дотримуватися як з точки зору розвитку законодавчої системи держа-

ви, так і з позиції вчення про об'єкти правовідносин.

Значимість останнього знаходить своє вираження, зокрема, в положеннях Цивільного кодексу України, у ч. 1 ст. 180 якого зазначається, що тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Визнання тварин особливим об'єктом цивільних прав встановлює для них можливість бути й предметом цивільно-правових правочинів. Разом із цим, останнє відсилає до інституту оборотоздатності речей.

Загальна цивільно-правова доктрина визначає декілька основних видів оборотоздатності об'єктів: вільно оборотоздатні (динаміка переходу прав на об'єкт від однієї особи до іншої здійснюється лише з урахуванням меж здійснення суб'єктивних цивільних прав), обмежено оборотоздатні (існує лише обмежена можливість використання), об'єкти, вилучені з цивільного обігу (можуть належати лише визначеному колу учасників правовідносин) і взагалі необоротоздатні (за своєю правовою природою не підлягають відчуженню).

«Межі оборотоздатності об'єктів цивільних прав залежать від особливостей їх правового режиму та визначаються встановленою законодавством можливістю здійснення правочинів та інших юридичних актів, які направлені на їх передачу іншим учасникам цивільних відносин» [13, с. 216].

Так, як зазначається у ч. 2 ст. 180 Цивільного кодексу України, правила поведінки з тваринами встановлюються законом. Як звичай, такі правила й встановлюють відповідні обмеження в оборотоздатності. Про це йдеться і в продовженні цієї статті, де в ч. 3 вказано, що тварини, занесені до Червоної книги України, можуть бути предметом цивільного обороту лише у випадках та порядку, встановлених законом. Тобто, Законом України «Про Червону книгу України» [9]. Зрозуміло, що цим законом такі випадки не обмежуються. Достатньо згадати ст. 8 Закону України «Про тваринний світ» [8], якою передбачено припинення права приватної власності на об'єкти тваринного світу.

Таким чином, для тварин як об'єктів цивільних прав може бути характерним обмежений характер права власності. Така обмеженість може впливати як із правової природи такого об'єкта (віднесення виду тварини до об'єктів, обмежених в оборотоздатності), або ж, наприклад, мати безпосередню вказівку закону про недопущення жорстокого поводження з дикими тваринами, що є однією з підстав припинення права приватної власності на них (ст. 8 Закону України «Про тваринний світ» [8]).

Поряд із зазначеним законом, систему правових норм, які врегульовують відносини, що виникають у зв'язку з утриманням тварин та по-

водженням із ними фізичних та юридичних осіб, норм, направлених на попередження та заборону жорстокого поводження з тваринами визначає Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [7]. Останній закріплює поняття тварин, як біологічних об'єктів, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові (ст. 1). Тобто, якщо перший закон, встановлюючи підстави припинення права приватної власності на об'єкти тваринного світу, прямим чином підкреслює випадки жорстокого поводження саме з дикими тваринами, при цьому опускаючи усіх інших, то другий – Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» [7] має іншу сферу застосування, і, хоча й стосується безпосередньо захисту тварин від жорстокого поводження, однак рамки застосування цього закону є більш широкими. «Тваринний світ» у розумінні цього закону є категорією, що охоплює не лише диких тварин, а й інші їх види.

Дана ситуація показує диференціацію законодавчого підходу, обумовленого сферою дії законів, які в цілому мають однорідну направленість та завдання правового регулювання. А отже, окремі питання права власності на об'єкти тваринного світу, його зміни та припинення прямим чином пов'язані з підходом законодавця до формування системи правових норм про тваринний світ.

Попередня теза знаходить своє підтвердження і в методиці формування цивільного й екологічного законодавства щодо права власності на об'єкти тваринного світу. Ст. 324 ЦК України – «Право власності Українського народу» та ст. 5 Закону України «Про тваринний світ» – «Право власності на об'єкти тваринного світу» фактично повторюють одна одну та відповідним чином розкривають положення ст. 13 Конституції України. Зокрема, запровадження категорії «право власності Українського народу» та її утвердження означеними нормативно-правовими актами справило концептуальний вплив на формування вчення про право власності на природні ресурси в Україні. Зокрема, І. М. Перчеклій відзначала: «...цей інститут об'єктивно виступає обмежувачем правомочностей не лише приватних, але і публічних (органів державної влади та місцевого самоврядування) власників, оскільки він у цілому орієнтує всіх власників на необхідність враховувати суспільні екологічні інтереси та враховувати в своїй діяльності необхідність використання й охорони природних ресурсів як основи життя та діяльності народу як соціально-політичної цілісності» [6, с. 37]. Таким обмежувачем правомочностей він може виступати як при спеціальному, так і при загальному користуванні тваринним світом, адже Закон встановлює чіткі межі можливостей використання

об'єктів тваринного світу в цьому випадку: в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях, не заборонених законом (ч. 3 ст. 16 Закону України «Про тваринний світ» [8]). Крім того, під час здійснення загального використання об'єктів тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження (ч. 4 ст. 16 Закону). А отже, така категоріальна конституційна надбудова як «право власності Українського народу» створює, в свою чергу, підґрунтя для формування гарантій захищеності об'єктів тваринного світу, розвинених у спеціальному законодавстві.

Разом із цим, поширення права власності Українського народу як однієї з форм власності на об'єкти тваринного світу є апріорі неможливим. Ні на об'єкти, користування якими потребує отримання спеціальних дозволів, ні на ті, що відносяться до права загального використання. Усі ці об'єкти мають перебувати в одній із існуючих форм: державній, комунальній чи приватній. Утвердження ж права на об'єкти тваринного світу за Українським народом на рівні Конституції отримує значення посилення ролі природних об'єктів для держави та суспільства і надає додаткові гарантії захисту прав власників, шляхом встановлення відповідних обмежень при їх використанні.

«Правомочності власника містяться у визначенні права власності як суб'єктивного цивільного права. Це право володіння, користування і розпорядження» [13, с. 424]; «структура власності розкривається через такі економічні елементи, як володіння, користування і розпорядження» [10, с. 9]. Використаємо цю структуру й для розгляду відносин власності у фауністичній сфері.

Теорія права визначає *право володіння* як право фактичного, фізичного та господарського панування над річчю [13, с. 424]. Однак, володіння об'єктами тваринного світу має свої особливості. Полягають вони у тому, що фактичне панування над таким об'єктом не завжди пов'язане з можливістю прямого володіння. «Природний об'єкт не завжди знаходиться під безпосереднім володінням його володаря» [4, с. 44-45] – зазначає І. І. Каракаш. Наприклад, для збереження об'єкта тваринного світу, власник може передавати його іншим особам разом із передачею права володіння.

Окрім того, виділення окремих ознак права володіння можна здійснити і за критеріями поглядів на нього з позицій цивільного чи екологічного законодавства. Цивільне законодавство базується переважно на презумпції законності володіння, тоді як законодавство екологічне – презумпції державної (публічної) власності на об'єкти тваринного світу. На цьому наголошує С. В. Разметаєв,

який, розкриваючи особливості права власності на природні ресурси в Україні, зазначав: «Право володіння завжди повинно мати ту чи іншу правову підставу – титул. Правовою підставою володіння власника є його право власності. Для інших осіб такою підставою може бути угода з власником, адміністративний акт та інші юридичні факти. Екологічне право визнає лише титульне володіння. Якщо особа фактично володіє природним об'єктом, але без належної підстави (титулу) вона вважається незаконним власником» [11, с. 85]. Тому й виникає ситуація, за якої у багатьох випадках власність Українського народу на природні ресурси, об'єкти тваринного світу фактично перебуває у володінні держави чи комунальних органів.

Доречно зазначити, що наведені положення, характерні для українського законодавства, не є притаманними для законодавства європейських держав. Зокрема, Німецьким Цивільним Уложенням у параграфі «Дикі тварини» визначається:

«(1) Дикі тварини нікому не належать, доки вони знаходяться на волі. Дикі тварини, що знаходяться в зоопарку, а також риби, що знаходяться в ставках або в інших частинах замкнених водойм, не є безхазяйними.

(2) Якщо дика тварина, яка знаходиться в неволі стає вільною, то вона знову нікому не належить за умови, що власник не почне негайного переслідування тварини або якщо відмовиться від переслідування.

(3) Приручена тварина стає безхазяйною, якщо вона втратить звичку повертатися в призначене для неї місце» [2].

Л. Еннекдерус далі зазначає: «У Німеччині речами традиційно визнаються предмети в будь-якому агрегатному стані, тому встановлена відповідальність за крадіжку води, що проходить по трубах, пари з системи опалення, скрапленого газу в балоні. Головне, щоб річ була конкретною та матеріально відокремленою від зовнішнього світу. Таким чином, наголошується, що не можна вкрасти, наприклад, морську воду або частину атмосферного повітря» [16, с. 267].

Таким чином, приналежність диких тварин конкретному суб'єкту у наведених випадках є неможливим за німецьким законодавством. Правова природа цих об'єктів не ототожнюється із правовою природою речі, а тому й не може підпадати під чиєсь володіння. Принаймні до того моменту, поки дику тварину не буде вилучено зі стану природної волі й привласнено (наприклад, при полюванні).

Закон України «Про тваринний світ» містить норму, відповідно до якої «об'єкти тваринного світу, вилучені із стану природної волі, розведені (отримані) у напіввільних умовах чи в неволі або набуті іншим не забороненим законом шляхом, можуть перебувати у приватній власності юридич-

них та фізичних осіб» (ст. 7 Закону). Однак, дана ситуація може бути варіативною, наприклад: чи буде відбуватися процес переходу права власності на об'єкт, а потім його припинення у випадку, коли рибалка, виловлюючи здобич її потім відпускає? Як і в ситуації, яку описував ще Ф. К. Савінні: «Тот, кто смертельно ранил дичь и преследует её вблизи, всё же не является владельцем её до тех пор, пока он её не захватит или не умертвит. Так как всё ещё возможно, что зверь убежит, то ни в какой момент ещё невозможно произвольно подействовать на него, т.е. сделать то, что как раз и необходимо для приобретения владения» [12, с. 262]. У наведених випадках право власності може бути тимчасовим і переходити від суб'єкта (наприклад держави) до суб'єкта (фізичної особи): у полював тварину – набув право власності на неї, відпустив, або ж тварина – право приватної власності припинилося. Такий спосіб отримання у власність об'єктів тваринного світу Закон України «Про тваринний світ» називає: «добути у порядку загального чи спеціального використання».

Користуванням визначається «здобуття з речі її корисних властивостей, привласнення плодів та прибутків, що приносяться річчю» [13, с. 425]. За загальним правилом (навіть у природоресурсному праві) володіння та користування об'єктами тваринного світу є невіддільним і здійснюється тією ж самою особою. Насамперед це стосується користування та володіння об'єктами, що мають характеристики нерухомого майна. Разом із цим, об'єкти тваринного світу на рівні із об'єктами рослинного становлять у цьому випадку виключення. Як зазначає з цього приводу І. І. Каракаш: «користування цими об'єктами здійснюється без володіння ними» [4, с. 45]. Це, по суті, й становить особливість фауністичних відносин при користуванні об'єктами тваринного світу.

Розмежування понять права власності на тваринний світ і користування ним здійснюється і на рівні законодавства. Зокрема, ст. 20 Закону України «Про тваринний світ» передбачає, що: «За умови додержання вимог цього Закону та інших нормативно-правових актів можуть здійснюватися такі види використання об'єктів тваринного світу: мисливство; рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин; використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях; використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо; використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності; добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі». Фактично, здійснення такого використання відбувається без привласнення цих об'єктів, без фізичного оволодіння ними. Одним з

основних критеріїв, на підставі якого і здійснюється таке користування без володіння є поширення на об'єкти тваринного світу презумпції права власності Українського народу на них. До якої ми повсякчас повертаємося.

Право розпорядження – «право власника визначати юридичну долю майна – встановити різні конкретні правовідносини з третіми особами з приводу майна, що йому належить, припинити чи обмежити своє право власності» [13, с. 426].

У праві розпорядження юридичну значимість отримує саме право власника визначати подальшу юридичну долю майна. Д. М. Генкін у свій час зазначав: «об'єктом права собственности могут быть лишь вещи, определенные индивидуально. Поэтому на вещи, определенные родовыми признаками, право собственности может возникнуть лишь с момента их обособления из общей массы однородных вещей, то есть в момент их индивидуализации» [1, с. 137]. Випадок індивідуалізації, що відноситься до предмету даного дослідження – це момент вилучення дикої тварини зі стану природної волі. Така процедура передбачається уже згаданою вище ст. 20 Закону України «Про тваринний світ». Однак, як уже мною зазначалося у попередніх дослідженнях: «законом переважно врегульовано питання вилучення об'єктів тваринного світу з навколишнього природного середовища на праві спеціального природокористування і майже зовсім не приділено уваги питанням обігу цих об'єктів після їх вилучення з навколишнього природного середовища, реалізації прав власниками таких об'єктів, отриманих унаслідок спеціального природокористування» [15, с. 34]

Ця проблематика лишається актуальною і на сьогодні. Зрозуміло, що на правомочність розпорядження об'єктами природного походження, об'єктами тваринного світу має вплив їх правова природа, що відрізняє їх від усіх інших матеріальних об'єктів. Однак, врегульовуватися такі правовідносини продовжують переважно актами цивільного законодавства, незважаючи на наявність цілком сформованої системи законодавства спеціального.

Висновок. Таким чином, розробка й реалізація концепту права власності на умовах поєднання публічно- та приватноправових засад розвитку інституту права власності на об'єкти тваринного світу, поєднання еколого- та цивільно-правових підстав виникнення, зміни та припинення правовідносин, що формуються навколо цих об'єктів, знаходиться в правовому полі двох суміжних галузей права. Це ж, в свою чергу, встановлює особливості змісту права власності на об'єкти тваринного світу, правомочностей по володінню, користуванню і розпорядженню ними. Разом із цим, посилення публічно-правових засад на фоні обмеження приватно-правових у розвитку цих

правовідносин підкреслює ідеї глобалістичних правових формацій права власності на природні об'єкти, в тому числі об'єкти тваринного світу та реалізації їх в національній правовій доктрині і законодавстві. Незважаючи на це, слід підкреслити, що норми екологічного та цивільного законодавства, які визначають правову природу тварини як об'єкта права продовжують мати стійкий зв'язок та взаємовплив, що втілюється у взаємопроникненні термінів та категорій, комплексному підході до розуміння та формування цих правовідносин.

Література

1. Генкин Д. М. Право собственности в СССР. Госюриздат, М. 1961. 222 с.
2. Германское право. Часть I. Гражданское уложение: Пер. с нем. / Серия: Современное зарубежное и международное частное право. М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. 552 с.
3. Екологічне право України : Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / В. К. Попов, А. П. Гетьман, С. В. Разметаев та ін.; за ред.: В. К. Попов, А. П. Гетьман; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2001. 480 с.
4. Каракаш І. І. Право власності на природні об'єкти та їх ресурси в Україні : монографія; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична література, 2017. 436 с.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України 1996, 23 лип. (№ 30, стаття 141).
6. Перчеклій І. М. Право власності Українського народу на природні ресурси: еколого-правові засади : дис ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2015. 226 с.
7. Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. Голос України. 2006. 05 трав. (№ 82).
8. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. Голос України. 2002. 16 січ. (№ 9).
9. Про Червону книгу України: Закон України від 07.02.2002 р. № 3055-III. Голос України. 2002. 14 бер. (№ 48).
10. Проблеми права власності та господарювання у сільському господарстві : монографія / за ред. В. І. Семчика ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2001. 216 с.
11. Разметаев С. В. Право власності на природні ресурси в Україні // Екологічне право України : підручник / [за ред. А. П. Гетьмана і М. В. Шульги]. Харків : Право, 2005. С. 81–110.
12. Савиньи Ф. К. Обязательственное право. Перевод с немецкого В. Фукса и Н. Мандро. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 576 с.
13. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова

та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. 03 жовт. (№ 40, ст. 356)

15. Шеховцов В. В. Правове регулювання права приватної власності на об'єкти тваринного світу в Україні / За наук. ред. проф. А. П. Гетьмана: монографія. Х. : Вид-во «ФІНН», 2010. 200 с.

16. Эннекерус Л. Курс германского гражданского права. Том I, полутом 2: Введение и общая часть / Л. Эннекерус, Т. Кипп, М. Вольф; Перевод с 13-го немецкого издания проф. И. Б. Новицкого, Г. Н. Полянской и В. А. Альтшулера; Под редакцией, с предисловием и вводными замечаниями проф. Д. М. Генкина и проф. И. Б. Новицкого. М.: Издательство иностранной литературы, 1950. 483 с.

Анотація

Шеховцов В. В. Сучасний концепт права власності та його реалізація в фауністичному законодавстві. – Стаття.

У статті досліджуються шляхи реалізації концепту права власності на об'єкти тваринного світу через розкриття правомочностей по володінню, користуванню і розпорядженню ними. Встановлено нормативно-правове підґрунтя розвитку цих правовідносин.

Ключові слова: право власності на об'єкти тваринного світу, право власності Українського народу, право володіння, користування та розпорядження об'єктами тваринного світу.

Аннотация

Шеховцов В. В. Современный концепт права собственности и его реализация в фаунистическом законодательстве. – Статья.

В статье исследуются пути реализации концепта права собственности на объекты животного мира через раскрытие правомочий по владению, пользованию и распоряжению ими. Установлено нормативно-правовую основу развития этих правоотношений.

Ключевые слова: право собственности на объекты животного мира, право собственности Украинского народа, право владения, пользования и распоряжения объектами животного мира.

Summary

Shehovtsov V. V. The modern concept of the rights of ownership and its implementation in the faunistic legislation. – Article.

The article examines the ways of implementing the concept of ownership of objects of the animal world by disclosing the powers of possession, use and disposal of them. The normative and legal basis for the development of these legal relations is established.

Key words: ownership of objects of the animal world, ownership of the Ukrainian people, the right to own, use and dispose of the objects of the animal world.